

Hebrew Writers Association in Israel

לבחינת המושג "ספרות יהודית"

Author(s): דן לאור

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 5/6 / 1972), pp. 382-387 (תשרי-כסלו תשלג אוקטובר-נובמבר)

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23869034>

Accessed: 21-03-2018 08:56 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

עד שטולטלה אל מעבר לים, לארה"ב. הפסל, הביטוי להכרה פורמלית – עליו מוותר ביא"ל. אך אין ספק כי עיקר יחסו של ביאליק להיינה התבטא בהכרה הברורה והמלאה בשירתו ובהמלצה לתרגמה לעברית. המשפט המסיים את הפסקה, והמכוון לא להיינה בלבד, מלמד שביאליק כלל אותו בין היוצרים שיצירתם טבועה "בחותם הרוח העברי". הכרה זו המהותית, הרוחנית, חשובה יותר מקריאת שם רחוב, קביעת פרס, או ציור דיוקן על שטר כסף – אם כי אלה יש בהם סימן סגולה ליותר פופולריות.

דברי ביאליק על היינה הם חלק מתפיסתו הכוללת בנושא "הכינוס", כינוס יצירת הרוח היהודית מכל הלשונות, מכל הדורות, אך בשעה שרעיון הכינוס אמור ביצירה בלשון זרה – גורלו, ערכו תלויים בתרגום, באיכות התרגום בדיוקו ובשלימותו.

ההכרה האמיתית ביצירה ספרותית – היא תרגומה המושלם. במובן זה נעשה לא מעט לגאולת היינה בעברית. אך לא די נעשה. הפרוזה של היינה תורגמה למופת בידי ד"ר שמואל פרלמן ויצאה לאור בשמונה כרכים. לא מעט תורגם גם משיריו החל בדוד פרישמן (ולפניו), ואחר-כך ש. בן-ציון, יצחק קצנלסון, י. ל. ברוך, דוד שמעוני, אביגדור המאירי, יעקב הורוביץ, גילה אוריאל –

(ושירים בודדים בידי רחל, פנחס אלעד ואחרים). לפנינו תרגומים רבים ושונים. חלק מן התרגומים האלה טוב גם עתה, חלקם לא היה טוב אף בזמנו. ואם אין להניח שיש אפשרות ומקום לתרגם מחדש את כל שיריו – אין ספק שחסרים לנו עוד חלקים שלא תורגמו כלל לעברית, והם חיוניים לנו במיוחד כיום. שהרי מאותה סיבה עצמה שהגרמנים אינם מוכנים להכיר בהיינה כמשורר לאומי – אף שהקימו מכוון היינה המוציא את כתביו, הואיל והוא חושף את נגיעי-רוחם הלאומית, כך יש לנו ענין, צריך להיות ענין, בהכרת היינה, בהכרת יצירתו על פרקיה מוקיעייה "גרמניות" ועל שירה המתרפקים על היהדות, או הכואבים את מרגורלה.

שירה, כידוע, קשה לתרגם מפרוזה, ושירתו של היינה נחשבת לבלתי-ניתנת לתרגום. אף-על-פי-כן דומה כי דוקא הלשון השירית העברית החדשה, בגמישותה, בטבעיותה – תוכל לאפשר לתרגם נאמן ובעל השראה, ואולי לקבוצת מתרגמים, לשוב ולאסוף את כל התרגומים שכבר נעשו, לשפץ ולשפר את הצריך שיפוץ, לערוך לסגן – ולהוסיף תרגומים חדשים, עד כי ימצא ב"אוצרנו היחודי" גם הנכס היקר הזה, אשר אם גם יפחיד אחרים, לנו רק יוסיף כוח.

שלמה טנאי

דן לאור

לבחירת המושג "ספרות יהודית"

השאלה "מה זאת ספרות?" מנסרת עדיין בחלל עולמה של תורת הספרות, באין לה פתרון המניח את הדעת. רנה וולק ואוסטין וורן, אשר טרחו לעיין כמעט בכל פיסת ניר הנוגעת בשאלה הא-מורה, מציגים בפרק שני של ספרם הנודע על "תורת הספרות" כמה מן התשובות המקובלות על בעלי ההלכה האסתטית. כגון: השוני המהותי בין הלשון "הספרותית" לבין הלשון "המדעי-עית"; הארגון האסתטי של החומר המילולי המרכיב את הטקסט הספרותי שאינו מצוי, בהכרח, בטקסט שאינו ספרותי; העדר התכלית

"המעשית", המציין, על פי רוב, את ההבעה הספרותית; המומנט הדמיוני, או הבדיוני, שהוא קריטי בעולמה של ספרות והמהווה את אחד מסיימני ההיכר הבולטים של התופעה הנידונה. ברם, בסיום הפרק, לאחר שפורטו ונמנו כל התשובות האלה ותשובות אחרות, מודים השניים בחוסר שביעות רצונם מן הפתרונות המצויים, מתוך שאין אלה מסוגלים עדין להמציא לנו מצע תיאור רטי איתן שמכותו ניתן יהיה לגזור קריטריונים שיתוו את התחומים המוגדרים בין מה שהוא "ספרות" לבין מה שאיננו "ספרות".

ב.

אך בה בעת שהסוגיה התיאורטית חותרת לקראת מציאת פתרונה האידיאלי, דומה כי לדידן של ספרויות שונות קבע המעשה הספרותי במידה דומיננטית את גבולותיה של הספרות הלאומית הנתונה. הדוגמה של הספרות האנגלית היא המובהקת ביותר, ולפיכך ניאחו דוקא בה: הדב-רים אמורים בספרות שהיא פרי-רוחו של עם אחד אשר נתהוותה בלשון אחת ובמקום גיאוגרפי קבוע. ספרות זו השכיחה לשמור על רציפות יצירתית מדור לדור, תוך אישושם של ה'אנרים הספרותיים המרכזיים - השירה, האפוס, הדרמה, הרומאן והסיפור הקצר. הבריאה הספרותית לוותה באופן שיטתי הן על ידי כתיבה פואטית של יוצרים על אודות יצירתם, והן על ידי ביקורת ספרותית ערה אשר ניתחה, פרשה והבחינה בין טוב לרע. אלה פיתחו במידה מירבית את מידת המודעות של ציבור הכותבים והקוראים כאחת ביחס לנעשה הספרותי, ומתוך-כך נארגה הספרות כחלק אינטגרלי מן הרקמה התרבותית של האור-מה האנגלית. תחומיה של הכתיבה הספרותית-האסתטית, להבדיל מן הכתיבה הספרותית ההיס-טורית או הפילוסופית, נהירים היו ועודם נהירים לכל מי שמהלך בשביליה של תרבות אנגליה; ואם כי עורכי אנתולוגיות אנגליות למיניהן עשויים עדיין להתלבט בשאלה אם קרלייל או ראסקין העמידו כתבים הבאים בגדרה של "ספ-רות" אם לאו - הרי על עיקר מרכיביה של המורשת הספרותית האנגלית אין כמעט עוררין.

ג.

בהירות זו אינה, לדאבוננו, נחלתה של הספרות היהודית. גורלה וטבעה יוצא-הדופן של תרבות ישראל, ובכלל זה של ספרות ישראל, מעמידים מצב ענינים מסובך ומורכב המחייב עיון זהיר ושקול בחומר הנתון ונסיון למציאת פתרונות בלתי-קונבנציונאליים להתרתה של הבעיה. בני-דון זה ספק הוא אם התיאוריה הרצויה שלקראתה חותרים וולק וורן תהיה בהכרח בתיישום לספרו-תנו, שהיא בגדר פנומן מיוחד במינו התובע הלכה שתהא הולמת את מידותיו שלו. ספרות ישראל לא נוצרה בלשון אחת ולא במקום גיאוג-גרפי אחד ולא בהקשרה של תרבות אחת. הרצי-פות היצירתית לא נתקיימה במשך הדורות, והו'אנרים הספרותיים שנתהוו הינם, בחלקם, גזורים מן הז'אנרים הספרותיים הקלאסיים, אך בחלקם הניכר הינם תולדה מקורית וייחודית של ספרותנו. הן הכתיבה האסתטית מטעמם של היוצ-רים עצמם והן הביקורת הספרותית לא נהנו ממי-

דת הפוריות ומן המעמד שהיו מנת-חלקם של אלה בתחומיה של הספרות האנגלית, דרך משל. התודעה הספרותית האסתטית לכשעצמה לא מילאה על פי רוב, מקום מרכזי בתרבותנו, והדב-רים תקפים אף ביחס ליתר שלוחותיהן של האמי-נויות היפות. באופן שרשי, כמדומני, מתקשרות כל התופעות שצינו לעובדת-היסוד של תרבות ישראל: נביתתם של מרבית גלויי הרוח והיצירה בתחומה של המורשה הדתית, ובכלל זה "שעבו-דה" של הספרות לצרכים שאינם בהכרח "אסתי-טיים".

בשתי המאות האחרונות, בהן נתחוללה תמורה מרשימה בתולדות התפתחותה של ספרותנו, ובר-בזמן נתעוררה התענינות אינטנסיבית במורשתה של תרבות-ישראל - נתגבר העיון בספרות העב-רית, שהיא עמוד-התווך של הספרות היהודית. בצד התרחבותה והשתכללותה של הביקורת הספ-רותית ושל המחקר הספרותי סביב גילוייה של הספרות העברית החדשה, הופנתה תשומת-לב רבה לספרותנו הקדומה ולספרות ימי-הביניים - ואלה הניחו את אשיותיו של המקצוע "ספרות עברית" כאחת השלוחות הודאיות של "מדעי היהדות". המקצוע האמור תופש מקום מרכזי בכל שלבי החינוך בארץ, היסודי והתיכון, ומקומו יכירנו בכל האוניברסיטאות וביתר מערכות החי-נוך הגבוה. העוקב אחר לידתן של אוניברסיטאות בארץ בעשור האחרון יבחין בעובדה כי המחל-קות לספרות עברית הן מן הראשונות הצצות בנוף האקדמי של כל אוניברסיטה מתחילה, והנסיון מוכיח כי מחלקות אלה מהוות מוקד-משיכה למספר גדול של תלמידים - ולא דוקא בשל אימתן של המתמטיקה או הכלכלה. כתב-העת האוחזים בעניניה של הספרות העברית נתרבו באופן בולט בשנים האחרונות, בצד ריבוי המחקרים בנושא זה המתפרסמים בכתבי-עת שענינם כללי יותר. הוצאות-הספרים מרבית להור-ציא לאור מחקרים ואסופות של מסות בעניני הספרות לצורותיה, ואף בחוץ-לארץ, בעיקר בארצות-הברית, נדפסו בשנים האחרונות עוד ועוד ספרים באותו תחום. אלה משקפים במידה רבה את היות "הספרות העברית" מקצוע מוכר ומקובל במספר לא מבוטל של מוסדות להשכלה גבוהה ברחבי ארצות-הברית, ולא דווקא במוס-דות היהודיים.

ה.

קיצורו של דבר: גלגליה של המכונה המחקרית-האקדמית-המו"לית שמוצאה בספרות העברית נמצאים משומנים היטב, ודומה כי הדיסציפלינה

הצעירה, באופן יחסי, מתנועת בבטחה – מאפי' לה לאור גדול. דוקא משום כך מתעוררת לא אחת תמיהה גדולה לנוכח העובדה כי המנגנון האקדמי והמחקרי הגדול המטפל בענייניה של ספרות-ישראל נמנע עד כה מלהתמודד באופן ישיר עם שאלת-היסוד התובעת את ליבונה ואת פתרונה: "מה זאת ספרות עברית" – ברט, ו"מה זאת ספרות יהודית" – בכלל. ההתבוננות בנוף האקדמי של המחלקות לספרות עברית בארץ (על סוגית "הספרות היהודית" נעמוד מאוחר יותר) מוכיח כי קיימת אי-בהירות ביחס לגבולותיה של הדיסציפלינה הנדונה. מצד אחד בולט העדרו של הדיון בכמה סוגיות שהן אימאננטיות לספרות העברית, ומצד אחר ניכרת הכפילות הנובעת מן הדיון בסוגיות אחרות שמקומן הטבעי הוא בחלקות אחרות של מדעי-היהדות. מובן: סבך זה מקורו בעצם הפרובלימטיקה הכרוכה בקביעת אפיונו של אובייקט הדיון ובהעדר מסורת דיס-ציפלינארית בתחום "הספרות העברית". אך סבך זה איננו פותר – יתירה מזו: הוא אמור לחייב את העוסקים במקצוע לבוא לכדי עימות עם הקושיא הזאת, לתהות על קנקנה, לחתור להת-רתה, ולממש את מסקנות הדיון הלכה למעשה.

1

תמיהה גדולה היא, בראש ובראשונה, כיצד נפקד מקומו של התנ"ך במסגרת הדיון בספרות העברית. אין להטיל ספק בצידוקת הקיום של חקר-המקרא כמקצוע נפרד ועצמאי במסגרת מדעי-היהדות. אך יחד עם זאת קשה לשער כיצד ימצא הדיון בספרות העברית שלם כאשר נעדר ממנו, באופן שיטתי, העיון בתשתית ובמקור של המורשת הספרותית שלנו. לאחרונה עיינתי בתכנית הלימודים של מחלקה לספרות אנגלית באחת האוניברסיטאות הידועות בארצות-הברית, ולהפ-תעתי מצאתי כי בשנת-הלימודים האחרונה נערך קורס אשר הוקדש כולו לעיון בתנ"ך האנגלי בגירסת המלך ג'יימס, אשר הוצג כחלק אינטגרלי מן המורשת של הספרות האנגלית. ואני, שביליתי שנים רבות בצל קורתה של המחלקה לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, נמלאתי קנאה, שכן באותן שנים לא נודמן לי לעסוק במזמור תהילים אחד, או בפרק אחד של נבואה, ואל סיפור העקידה הגעתי אך ורק מתוך שנרמז עליו בכתבי עגנון ולא מכת עצמו. הטיפול באספקטים הספרותיים של התנ"ך מעורר, מטבע הדברים, מערכת מורכבת של קשיים – שהם, בחלקם, רוחניים ונפשיים, ובחלקם מתודולוגיים גרידא. אך אל לאלה לרפות את ידינו מן ההת-

מודדות הנחוצה עם ערכיו הספרותיים של התנ"ך. לציין אך שנים מן הנסיגות המעניינים שנעשו בבירור זה: עיוניו של אריה לודיג שטראוס בבחינתם של כמה מזמורי תהילים בתורת שירה לירית, והדיון הנוקב שקם ועלה מעל דפי רבעון "הספרות" סביב שאלת טיבו של הסיפור המקראי, תוך התרכוזת בסיפור דוד ובת-שבע. אין הדוגמאות האלה באות אלא כדי להצביע על סוג השאלות שניתן לשאול במסגרת הדיון באספקטים הספרותיים של התנ"ך, ואין לראות בהן בהכרח את התבנית האידיאלית שעל פיה יש לגזור את צורת הדיון האסתטי בטקסט המקראי. ואם סבורים אנו כי מן הדין הוא שיתרקם התנ"ך במסכת הדיון בספרות העברית, חובה עלינו לשקול היטב גם את מידת הרלוואנטיות של יתר גורותיה של הספרות העברית הקדומה אשר לא נכללו בין כ"ד ספרי המקרא.

1

מן המסד של הספרות המקראית והיצירה בת התקופה היא על הדיון בספרות העברית לפסוע לעבר המדרש והאגדה התלמודית. דיומה כי דוקא פרשה זו בתולדותיה של הספרות העברית קנתה לה שביטה במסגרת תכניות הלימודים של המחלקות לספרות עברית במוסדות להשכלה גבוהה. אמנם, לעתים מתבלבלים היוצרות והמדיינים בסוגיה זו חוצים את הגבולות שבין "הלכה" ל"אגדה" מבלי לזכור ולהזכיר את מה שהוא עיקר לדיון "הספרותי" ואת מה שהוא טפל לו. אף-על-פי-כן צורך הוא שחקר הספרות העברית ישקוד על נבכי המדרש והאגדה, שהם קומפוננט מובהק של ספרות ישראל. וגם אם ישנם קווי-דמיון מסוים ימים בין התבניות והמוטיביקה של פינה זו של ספרותנו לבין ספרות העמים – עדיין רב הוא השונה והמיוחד: ומתוך כך תובע הדיון ב"ז'אנר" הזה הלכה תיאורטית ומעשה פרשני שהם אימאננטים לאופי היתודי ויוצא הדופן של הספרות העברית בתקופה התלמודית.

היחוד הז'אנרי מציין גם את הפיוט העברי, הקדום והמאוחר. כמו המדרש והאגדה כך גם הפיוט לא היה בגדר "אמנות לשם האמנות", שהיה גם הוא היה משועבד לצרכי הלימוד והפולחן הדתי. אך גם בו בולטת באופן ניכר מרכזיותו של האר-גון האסתטי, שמכוחו מהווה הפיוט חוליה חשובה בה ברצף תולדותיה של אמנות הביטוי הספרותי של עם ישראל. הפעילות הערה של המכון לחקר הפיוט בהנהגתו של עזרא פליישר מגלה לנו, חדשים לבקרים, את היקפה ועשרה של הספרות הליטורגית העברית, והמחקרים הביקורתיים

המלוים גילויים אלה מדגישים בעליל את מורכבותה האמנותית של ספרות זו. ומקומה המוכר בבנינה ההיסטורי של הספרות העברית עוד ירחיב את אחוזתו בשנים הבאות.

ח

ספרות ימי הביניים, ובמיוחד השירה העברית שצמחה במשך מאות שנים במרכזי ספרד, פרו בנס איטליה וגלויות אחרות, מעסיקה את חוקרי הספרות העברית מאז ימי חכמת ישראל, ואף בתחום זו צועדים עקב בצד אגודל המחקר והתי שוף של החומר הגנוז עדיין והעיון הביקורתי והאנליטי במה שנחשף. הכללתה של שירת ימי הביניים במסגרת הקאנון של הספרות העברית לא היתה, כמדומני, מעולם שנויה במחלוקת, שכן פרשה זו בתולדות ספרותנו נתייחדה בהופעת היסוד החילוני והנטיה האסתטית ל"אמנות לשם אמנות". הוא הדין בעיקרה של הספרות החדשה אשר נתייחדה ונתגבשה במאות השנים האחרונות: גם כאן נשתחרר הגניוס היצירתי העברי מעולן של מסגרות ההוראה, המורשת הדתית והפולחן, והספרות העברית נפתחה בפני ההשפעה הספרותית של תרבות המערב - כשם ששירת ימי הביניים עכלה את ערכיה האסתטיים של תרבות האיסלאם. כאז כן עתה אפשרו המגעים הבין-תרבותיים האלה את אישושה של הספרות העברית כספרות הנישאת לשם עצמה - מהלך שהיה זר בעיקרו לספרותנו בטרם ימי הביניים.

ט

הסיקור החטוף של המורשת הספרותית שלנו נועד להתוות - בקיום כלליים ועקרוניים - את תחומיה וגבולותיה של הספרות העברית כפנומן תרבותי וכדיסציפלינה מחקרית. הערות ראשוניות ואלמנטאריות אלו אין בהן חידוש, אך עם זאת ברור כי עוד ארוכה הדרך עד לגיבוש הקאנון השלם של הספרות העברית. קשה להעריך את מימדיו ומהותו של החומר הרב שעדיין לא נחשף, או לא נקרא או לא נתפרסם או לא נחקר - העשוי להוות עצם מעצמותיה של הספרות העברית. והדברים אמורים אף בתחומה של הספרות העברית החדשה, שעוד רבים מאוריה לוטים בערפל. גילויו האחרונים של גרשון שקד על הדרמה העברית בעת החדשה מהוים אך אתגר לכולנו לשוב ולחפור באותן "חלקות נטושות" שמשום-מה עדין שכוחות בקרן-זויתיה של ביקורת-הספרות. גם מערכה מחקרית ולימודית זו מחייבת, כמובן, קביעה ברורה של יעדיה והגדרת מה שהוא מענינה ומה שאיננו מענינה. התנ"ך,

המדרש והאגדה התלמודית, השירה הליטורגית, שירת ימי הביניים והספרות העברית החדשה - הם כמדומה הקובעים את תחומה, היקפה ומידותיה של הספרות העברית. בתחום זה מצוי שדה הפעולה ומרחב-הראייה של מחקר הספרות העברית - רית - והדברים מקובלים וידועים. אבל, וכאן אנו מגיעים לשטח הבעייתי של דיונונו - האם בכך השלמנו את התווית מימדיו של הדיוקן הספרותי הלאומי שלנו? הריני מקדים מסקנה לנימוקיה ועונה בלאו! אותה העמדה והגישה הבלתי-שגרתיות המחייבות אותנו בדיונונו בחטיבותיה השונות של הספרות העברית עצמה - תדרשנה לנו גם שעה שאנו באים להתמודד עם הפנומן המורכב יותר של ספרות ישראל, שהספרות העברית אינה אלא אחת משלוותיה, אם גם המרכזית בהן. ההיסטוריה המיוחדת של עם ישראל ובתוך כך של תרבות ישראל וספרותה אינה מאפשרת לנו לעשות שימוש מיכאני בקריטריונים מתודיים המקובלים עלינו מתוך שרעינו בשדות זרים. האבחנה המקובלת בין ספרויות לאומיות על פי הקריטריון הודאי של הלשון - קרי: ספרות "אנגלית", "צרפתית", "גרמנית" וכו' - הינה בלתי רלוואנטית לחלוטין משעה שאנו באים לדון בספרותנו. כשם שההיסטוריה שלנו לא ידעה טריטוריה אחת, וההיסטוריה האינטלקטואלית שלנו נתייחדה באקלימים תרבותיים שונים זה מזה - כך גם ספרותנו נתייחדה לא רק בלשון אחת, אלא בלשונות הרבה. והתופעה אומרת דרשני.

י

כבר התריע דב סדן לפני שנים הרבה על אודות הפישתנו המצומצמת במורשת הספרותית שלנו, אך דומה כי דבריו לא נשאו עדיין פירות. עיון בשנתון האוניברסיטה העברית בירושלים מגלה לנו, דרך משל, כי במסגרת הפאקולטה למדעי היהדות קיימת מחלקה ל"ספרות עברית" בצד מחלקה ל"ספרות יידיש". והדבר הוא מן המפורסמות. האם הפרדה זו היא מצורך הענין? שהרי על אף החיץ הלשוני - שתי הספרויות הללו הן פרי רוחו של עם אחד, ושתייהן צמחו בתחומיה של אותה המורשת התרבותית והרוחנית ובנטיבות היסטוריות כמעט זהות. מקובל עלינו כי בתחומים רבים מילאה ספרות יידיש חללים ספרותיים רבים שהותירה אחריה הספרות העברית, ומעמדה של היידיש כלשון-חול אפשר לספרות זו להגיע להישגים שהיו בלתי-אפשריים בלשון העברית בשל מסורתה כלשון קודש ולשון-הכתב. אין חולק על כך, שספרות יידיש העמידה מספרים ומשוררים בעלי שיעור-קומה שלא מעט סופרים

עבריים מתקנאים בו. ואין זה סוד כי חלק ניכר מן הסופרים העבריים בעת החדשה כתבו בשתי הלשונות גם יחד. אל הדוגמה הקלאסית של מנדלי ניתן לצרף עוד דוגמאות לעשרות אם לא למאות. לאור הדברים האלה מתעוררת תמיהה גדולה, אם ניתן להבין את המורשת הספרותית היהודית בשלמותה שעה שאנו מבודדים בידוד חיצוני את חקר הספרות העברית וחקר ספרות יידיש כאילו היו שתי דיסציפלינות נפרדות. ההצצה אל צד אחד של המטבע בלבד גורמת לעיוות של דיוקננו הספרותי. שהרי קול ענות החלושה שאנו משמיעים לעתים בדבר דלותה של ספרותנו – "אין ספרות עברית" – מקורו בהעדר פרספקטיבה הבוחנת את המסכת כולה ובשלמותה. לדידו של "בוגר אוניברסיטה" בספר רות עברית אין פרץ, שלום עליכם ומאנגר תופים איזושהו מקום במצבור הספרותי העברי שאגר במהלך שלוש שנות לימודיו באוניברסיטה להוציא זכרונות קלושים שנותרו מקריאה מתורגמת בבית הספר התיכון. האם יש עדיין ספק בלבנו שצירופם של אלה לתודעה הספרותית העצמית שלנו – לצד ענגון, וביאליק וברנר – יוליד יחס חדש והערכה מחדשת לספרותנו הלאומית?

י"א

איני יודע מה טעם נפרדה דרכו של העיון בספרות העברית מן העיון בספרות יידיש. שמא מקורו של הפיצול ב"ריב הלשונות" הנודע. שמא נשתרבה לכאן ההסתייגות של תרבות ישראל המתחדשת ממורשת העיירה היהודית במזרח אירופה. ודאי השפיעה הירידה התלולה בידיעת לשון יידיש בקרב הדור הצעיר. כך או כך, דומני כי אם נעמיק להתבונן בסימניו של הסיסמוגראף התרבותי שלנו – דוקא עכשיו יפה השעה ללכד את שתי השלוחות האלה תחת קורת גג אחת. כבר דובר רבות במפנה שחל בשנים האחרונות ביחסינו אל מורשת העיירה, ולא כאן המקום להוסיף על כך דברים. העיקר הוא לדידנו, שהעיון המשולב בספרות היהודית, העברית והיידיש, הינו יעד תרבותי שהוא בריבוי במציאות התרבותית של מדינת ישראל.

י"ב

בזאת עשינו צעד נוסף, ומכריע, בשרטוט דיוקנה השלם של הספרות היהודית. אך עדיין לא השלמנו את המסע כולו: בצד היידיש – מן הדין הוא שנעניין במורשת ספרותית גם בדיאלקטים היהודיים אחרים, דוגמת הלאדינו. ועוד עלינו להרחיב את המעגל ולהתבונן בגידוליה של הספרות

היהודית בתחומן של הלשונות המערביות. כאן מטבע הדברים, נעשה הדין מורכב יותר והתייחס מסובך יותר. הדוגמה הפופולארית ביותר והמדורגת ברת ביותר בסוגיה זו היא הספרות היהודית האמריקנית בת-זמננו. המדובר בחבורה של סופרים יהודיים (הידועים בה ביותר הם סול באלו, פיליפ רות וברנארד מלמד, אך יש בה גיוון גדול, כמותי ואיכותי) – שכתבתם אוחות בתי-מטיקה יהודית, בהווי יהודי, ב"חוויה" היהודית באופן עקבי – אם כי נעשית היא בלשון שאיננה יהודית, קרי: באנגלית. צירופה של החטיבה הספרותית הזאת ודומותיה לתחום דיונה של "הספרות היהודית" נראה כצעד המתקבל על הדעת. ברם, צעד זה מן הדין שיעשה בזהירות מרובה – שאם לא כן אנו עשויים להגיע לכדי אבסורד ולראות בכל סופר יהודי שיש בו שמץ מן המורשת היהודית – נוסח קפקא – חלק מן המסורת של הספרות היהודית. יש לעשות מאמץ ולנסח את ההלכה באורח קפדני, ולהקפיד עוד יותר בשעה שאנו גוזרים ממנה מסקנות מעשיות ביחס לספרים הבאים בקהלה של הספרות היהודית וביחס לאלה הנותרים מחוץ לתחום. אבל גם בנידון זה אל לה לסבך-הבעיה לרפות את דינו: הגניוס הספרותי היהודי אשר נעקר ונדד מטריטוריה אחת לרעותה, מתרבות אחת לאחרת, מלשון אחת לאחותה – העמיד ספרות יהודית אחת אשר נתפצלה ללשונות הרבה, חלקן לשונות יהודיות וחלקן לשונות שאינן יהודיות. והערכה אותנטית של ספרות עצמנו במלוא היקפה ומורכבותה מחייבת את ראית הפנומן השלם ואת ההתמודדות העיונית עם כל אחד מגילוייו.

י"ג

ההערות הכלליות הללו אמורות להוביל למסקנה מעשית אחת: המחלקות ל"ספרות עברית" באוניברסיטאות בארץ חייבות לערוך בדיקה כללית, אשר יחל בבחינה מחדשת של תחומי דיונה של הספרות העברית; ימשיך בהרחבת התחומים והכללתן של ספרויות יהודיות נוספות במסגרת הדיון; ויכלה בכינון של המחלקות ל"ספרות עברית" כמחלקות ל"ספרות יהודית". אין המעבר חייב להתחולל בין לילה, אולם רצוי הוא שהדיון והליבון של השאלות העקרוניות שהעלינו כאן ושל המסקנות שהוצאו יטרידו אותנו שעה אחת קודם. השינוי בצבינה של הדיסציפלינה האקדמית ובתוך כך של המחלקה האוניברסיטאית אינו, לדידי, בגדר הכרעה אדמיניסטרטיבית גרידא. זוהי בראש ובראשונה הכרעה תרבותית מן המעלה הראשונה – הכרעה של השלכות מחקריות וחינוכיות מרחיקות לכת.

הדברים אמורים בראיה חדשה, מעמיקה ורחבה יותר של ספרות ישראל, אשר משום מה הוצגה לא אחת כמעין בת־חורגת בין יתר הדיסציפלינות הקלאסיות של חכמת ישראל – כמו התלמוד, או ההיסטוריה היהודית או חקר המקרא. גישה זו נבעה מן ההסתכלות המצומצמת, החלקית, הבלתי־שלימה במושג "ספרות עברית", אשר

י"ד אברמסקי

על השוחים נגד הזרם

תרומת היהודים לציביליזציה? ראיתי ספרים רבים שעניינם "תרומת היהודים לציביליזציה" יה. ספרים אלה רובם ביוגרפיות ורשומות ביבליוגרפיות, מעין קאטאלוג־של־תערוכה. מה אעשה, ואין אני עשוי לשמוח על רחוקים שנעשו לי "קרובים" בהיסח־הדעת. "הרביית הגוי לא הגדלת השמחה". כי על זיקת ה"יהודים־האינטרנאציונליים האלה ליהדותם לא אדע דבר, אולם לומד אני על זיקתם לעולם־הגויים, על תלותם בגויים ובתרבות־הגויים. ולא זו בלבד, אלא תרומה זו שכאילו תרמנו לה לציביליזציה אינה תרומה, אלא לקיחה ממנה. לא נתנו כלום לקחנו הרבה, ככל שניתן לנו לקחת. ובכלל הלוקחים שלקחו יותר מש־נתנו גם איינשטיין ופרויד, גדול־הגדולים, האריות שבגובה אריות ובגובי־האריות. לפי שגם הם באו אל המוכן. קערה מצאו והפכוה, אבל את הקערה התקינו להם אומות־העולם. אומות העולם יסדו את האוניברסיטאות ואת שיטות החינוך־ההוראה. והיו המדעים מת־פתחים והולכים, — "יש חכמה בגויים!" — וכשכבר הגיעו לממדים גדולים בדרך־התפתחותם נצטרפו גם היהודים אליהם, אחוז בקר־נות בתי־המדע והיכלי־התרבות שבנו הם, הגויים. ודאי: היהודים שגדול שמם בגויים, גדול פעלם. אבל אף בלעדיהם היה המדע מתפתח ומגיע למה שהגיעו הם. החידושים נובעים מעצם המקצוע ומעצם התפתחותו. ניוטון הגוי קדם לאיינשטיין היהודי. הפסיכיאטריה והפסיכולוגיה מיסוד הגויים קדמו לפרויד, שנסע צרפתה להשתלם שם ולשמש את חכמי־המקצוע. קונט קדם למארקס.

לא היהודים הם מחוללי־התרבות המודרנית. לא היהודים הרו אותה ולא הם גידלוה. לא היהודים יסדו את המדע ולא הם הציבו דלתיו.

גררה אחריה מידה לא מבוטלת של הערכה מוט־עית מצד חוקרים, תלמידים וקוראים באשר למ־הות האמיתית של מושתנו הספרותית. אם נתנ־ער מן הגישה הזאת, חזקה על "הספרות היהודית" שתתגלה לעיני כולנו במלוא עשרה, סבכיה ושעור קומתה — כאחת השלוחות המרכזיות והמענינות ביותר של תרבות ישראל.

ולא על תרומתם זו לציביליזציה הדרתם. התרומה שתרמו היהודים לעולם אחרת היא, לא תרומה של מדע ולא תרומה של ספרות. היהודים נתנו משלהם לגויים דת. כי את האמונה נתנו להם. הנצרות צמחה מן היהדות.

ברי: אנו דחינו את ישו ונוסיף לדחותו עד עולם. דת־ישו ודמות־ישו, כפי שהן מקובלות בכנסייה הנוצרית, יש בהן משום נסיגה לאחור מהישגה המופלא של דת משה וישראל. כל האנשנות היא מיעוט דמותה של הדת, ודת משה וישראל לא נגשה אל המקום אשר שם ה': ה' הוא למעלה מן הכל, מרום ומנוטל ונשגב על הכל ומהכל. ואילו הנוצרים צרו לו צורה של אדם מתחבר. ה' אלוהי ישראל לבדו הוא, מופשט מהעולם ומעבר לו. אבל הגויים שתיבלו אותו באדם, עשאוהו שותף ממש למשפחה אנושית מסוימת, גררו עצמותיו טפחים הרבה למטה.

וגדול ממתן זה שנתן עם ישראל לעולם הוא "עצם היותו" עם לבדד ישכון, שוחה נגד־הזרם־של־הציביליזציה ועומד על נפשו הקדומה. בעצם חייו של עם ישראל יש מן הגדולה. מן התביעה המוסרית.

הנה לפני ספרים רבים על תרומת היהודים לציביליזציה. אבל אני אשא עיני אל הספרים על תרומת היהודים לציביליזציה שלהם עצמם ועל זרותם לציביליזציה הכללית, ועל העקשנות היהודית, על "העעירה", העעירה היהודית, העעירה שאתה מוצא ממנה גם כאלה שהלכו מעמנו אל הגויים, ואין צריך לומר בספרות יידיש, וביותר בספרות העברית (בלי להוציא את טשרניחובסקי מכלל זה). העעירה — פירושה נקודת התעצמות שלנו. לא אתעניין הרבה ביהודים השוחים בזרם ונבלעים בו. לי עיקר השוחים כנגד הזרם.